

^H
MAGYAR
KÖNYV-
SZEMLE

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

105. évfolyam

1989

3

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE

I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV-

DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE

ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

DU LIVRE ET DE LA PRESSE

105. ÉVFOLYAM 1989/3. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társ szerkesztő)

FÜLÖP GÉZA

NAGY LÁSZLÓ

REITŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11—13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900, Budapest XIII. Lehel u. 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 192 Ft. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1954 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11 488), az Akadémiai Kiadó *Stúdium* (1368 Budapest, Váci utca 22., tel.: 185-881), és a *Magiszter* (1052 Budapest, Városház utca 1., tel.: 382-440) könyvesboltjaiban.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt kéziratához 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egy időben.

„...Et pigmenta multa habebant.”

Megjegyzések P. mester forrásainak néhány kérdéséhez

0. A következőkben a címben idézett szöveghely [P.MAG. I (p. 36)]¹ körüljárásával egyetlen szó, a *pigmentum* jelentése meghatározásának problémáit vetem föl s próbálom megoldani. A magyarországi latinságban — legalábbis a Magyarországi Középkori Latinság Szótára cédulaanyagának tanúsága szerint — ez a jelzett szó összesen két előfordulási helye közül az első. Az alcímet magát pedig az indokolja, hogy — ha jól látom — a jelentésével összefüggő kérdéseket nem lehet megoldani a P. mester használt forrásokra ill. Névtelenünk szövegének az e forrásokhoz való viszonyára vonatkozó néhány alapvető kérdés tisztázása, ill. az eredmény tudatosítása nélkül. Így elemzésünk végeredménye nem csupán egy mű egy szavának jelentésmeghatározása lehet (egy szócikk összeállítása céljából), hanem az adott szöveg (éppen az oly fontos anonymusi szöveg) jobb megértéséhez is egy apró lépéssel közelebb vihet; továbbá, mivel egyetlen szó is néha egy egész mű szövegtörténetét magába sűríti, egy darab tudománytörténetet is megmutat; másrészt, az itt használt módszer általánosabb érvényű szótárszerkesztési tanulságokkal szolgálhat.

1. Szkítia-Szittyaország s a szittya nép paradicsomi ősállapotáról szóló leírás — a *pigmentum* szövegkörnyezete — így hangzik P. mester Gesta Hungarorumának 1. fejezetében:

„*Quod Scithica gens fuissent (sic!) sapientissima et mansueta, qui terram non laborabant et fere nullum peccatum erat inter eos. Non enim habebant domos artificio paratas, sed tantum temptoria de filtro parata. Carnes et pisces et lac et mel manducabant et pigmenta multa habebant. Vestiti enim erant de pellibus zobolorum et aliarum ferarum. Aurum et argentum et gemmas habebant sicut lapides, quia in fluminibus eiusdem terre inveniebantur. Non concupiscebant aliena, quia omnes divites erant, habentes animalia multa et victualia sufficienter. Non erant enim fornicatores, sed solummodo unusquisque suam habebat uxorem*”.²

1.1. Anonymus első kiadója, I. G. Schwandtner (1746) a kétségkívüli *pigmenta* olvasatot *iumenta*-ra javította.³ E coniecturát tette magáévá aztán St. L. Endlicher

¹ A magyarországi latin forrásokat az MKLSz (Magyarországi Középkori Latinság Szótára) szabványai szerint idézem.

² PMAG. I (p. 36). = P. magistri, qui Anonymus dictiur. Gesta Hungarorum. Praefatus est textumque recensuit Aemilius Jakubovich. Annotationes exegeticas adiecit Desiderius Pais. In: *Scriptores rerum Hungaricarum* [SRH]... Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. Vol. I. Budapest 1937. caput I., p. 36.

³ I. G. SCHWANDTNER, *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres et genuini*... Vol. I. Vindobonae 1746. p. 7 (ugyanezen coniectura található Schwandtner hat további Anonymus-szövegkiadásában is).

(1827)⁴, s egy kritikai jegyzet formájában még az SRH Jakubovich—Pais-féle kiadásában (1937) is tovább él a *iumenta*.⁵ Erre a szövegre megy vissza Szabó Károly fordítása (1860): „Sok barmot tartnak”,⁶ továbbá Pais Dezső (1926): „Sok barmot tartottak”,⁷ s még Szilágyi Loránd is (1947) is „Rengeteg barmot bírtak” fordítást ad.⁸

E coniecturát az indokolta, hogy nemigen illenek bele a szövegösszefüggésbe a *pigmentum*nak a klasszikus latinból legjobban ismert jelentései: 'χρῶμα' — 'festékanyag', 'φῶκος' — 'arcfesték, kenőcs', vagy kései jelentése: '(növényi nedvekből készített) illatos kenőcs, gyógszser'. A *pigmenta* helyett javasolt, ahhoz hangzásban, írásképpen eléggé hasonló *iumenta* viszont tartalmilag is jól beleilleszkedni látszott abba a sorba, amelyet a „*Carnes et pisces...*”-től kezdődően négy mondat alkot:

— ételek, italok (*carnes, pisces, lac, mel*); (*pigmenta* → *iumenta*(?)) (1.)

— öltözködés (*pelles ferarum*) (2.)

— gazdagság (*aurum, argentum, gemmae* (3.), ill. *animalia multa, victualia*) (4.).

Logikusnak tűnő gondolat tehát, hogy az első mondat második felében, az előbbieket kiegészítéseként, vagy valamilyen élelemmel is kapcsolatba hozható szó áll (pl. a *iumenta*), vagy pedig ivásra vonatkozó dolog megnevezése; a hamarosan említendő „fűszeres bor”-változat tartalmazza ezt a megoldást. A *iumentum* ugyan elsősorban 'igavonó, teherhordó állat'-ot jelent, de használatát alátámaszthatná a negyedik mondat frappáns párhuzama: ti. az „*animalia multa et victualia sufficienter*” khiasztikus válasza az első mondatra; továbbá a 12. fejezet egy mondata: „*Omnia iumenta eorum (sc. Hungarorum) victualibus et aliis necessariis oneravit (sc. dux Galiciae) et pecudes ad victum condonavit sine numero.*”⁹

1.2. Mindezt föl lehetne tehát hozni a *iumenta* coniectura védelmében, ha nem tudnánk — már a múlt század vége óta¹⁰ —, hogy az 1. fejezetben P. mester forrása nagyrészt a Pompeius Trogust kivonatoló Iustinusból készült Exordia Scythica egyik változata; s ebben valóban meg is találjuk a majdnem szó szerinti párhuzamot: „... *habebant et pigmenta multa*”. Így a bármennyire is tetszetős javítást végképp nem lehetett tovább tartani, mint ahogy már M. Florianus (1883) is visszatért a kódex olvasatához.¹¹ Fejérpataky (1892 és 1900) némileg még bizonytalankodott,¹²

⁴ St. L. ENDLICHER, *Anonymi Belae regis notarii De Gestis Hungarorum liber*. Viennae 1827. p. 4. (Ugyanez található az 1849-es szentgalleni kiadásban is.)

⁵ „Fortasse pro: iumenta”: SRH p. 66³⁴.

⁶ *Béla király nértelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről*. Ford. Szabó Károly. Pest 1860. p. 5. (e szöveget változatlanul követik a későbbi, részben átdolgozott kiadások).

⁷ *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Ford., bev. és jegyz. ell. PAIS Dezső. Bp. 1926. p. 23.

⁸ SZILÁGYI Loránd, *P. magister forrásai és módszere*: MNy XLIII (1947) p. 120.

⁹ P. MAG. 12 (p. 50).

¹⁰ Franz RÜHL, *Zu den Quellen des anonymen Notars des Königs Bela I.*: Forschungen zur Deutschen Geschichte, 1883. pp. 601–608.

¹¹ M. FLORIANUS, *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*. Vol. II. p. 3.

¹² L. FEJÉRPATAKY, *Béla király nértelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól*. Budapest 1892. p. 8. (Változatlan szöveg az 1900-as kiadásban; itt azonban tollhibának tartja a szót, *iumenta* helyett. p. 395^b).

de Juhász László (1932)¹³ éppen az Exordia Scythicára hivatkozva elvetette a *iumenta*-t. Annál furcsább a Jakubovich—Pais-féle kiadás már említett bizonytalankodása, holott egyébként jegyzetben hivatkozik az Exordia Scythicára. Ráadásul a forrásokat feltüntető marginális jegyzetekben e fő forrást meg sem említi, csupán Iustinust, (akit *nem* használt P. mester), s Regino-t.

1.2.1. A *pigmenta* olvasat mellett maradvá szintén többértelmezés kínálkozott. Az egyik — ha jól látom — Bartal Antalra megy vissza, aki az Anonymus-helyet DuCange megfelelő szócikke alapján értelmezte: '*potio ex melle et vino et diversis speciebus confecta; édes mézbor*'. Gall. '*pigment*'.¹⁴ Ezt az értelmezést követi Pais Dezső újabb fordítása (1975); „Bőven volt fűszeres boruk”, s a kérdésben ez ideig ez volt az utolsó szó.¹⁵

A középlatin szótárak (DuCange, Niermeyer) tanúsága szerint a *pigmentum*nak '*vinum conditum, pigmentatum*' jelentése — írásban — 1100 körül jelenik meg,¹⁶ de egy nem sokkal későbbi Petrus Venerabilis-adat jelzi,¹⁷ hogy jóval régebben kialakult jelentésárnyalatról lehet szó. A *pigmentum*nak ez a jelentésbővülése nyilván a *vinum pigmentatum* szerkezet alapján fejlődött ki: e kifejezés adatai kevéssel korábban is előfordulnak.¹⁸

1.2.2. Közvetlenül a *pigmentum*ból specializálódhatott a '*piper*' jelentés (első adata 984-ből származik).¹⁹

1.2.3. A tágabb értelemben vett '*condimentum*'-(ételek v. italok ízesítésére használt) fűszer' jelentésre — valószínűleg ehhez az értelmezéshez kapcsolódik Erdélyi László fordítása: „Sok fűszerük (*pigmenta*) volt”²⁰ — eddig a legkorábbi (c. 700) adatot a *Mittellateinisches Wörterbuch* „*caryophyllum*”-szócikkében talál-tam.²¹ (A fenti időhatárok más adatok révén még sokkal korábbra is tolódnak.)

1.2.4. Elemzésünk egy későbbi pontja miatt érdemes itt tisztázni a *pigmentum* szó jelentését a *Vulgata* nyelvében. A *Vulgatában* ugyanis a *pigmentum*, szinonímájával, az *aroma*-val együtt, úgy tűnik mindig '*odoramentum*' — 'jó illatú anyag, füstölőszer', ill. néha '*unquentum*' — 'kenet' jelentésben áll. A számos példából a legjellemzőbbeket kell idéznünk:

Ex. 30:23–25. Sume tibi *aromata* . . . , myrrhae . . . siclos et *cinnamomi* medium . . . , *calami* . . . , *casiae* . . . siclos . . . ; faciesque unctionis oleum sanctum, *unquentum* compositum opere *unquentarii*.

Ex. 30:34–35. Sume tibi *aromata*, *stacten* et *onycha*, *galbanum* boni odoris et *thus* . . . ; faciesque *thymiama* compositum opere *unquentarii*.

¹³ P. Magister quondam Bele regis Hungarie notarius, Gesta Hungarorum. Ed. Ladislaus JUHÁSZ. Szeged 1932. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum). p. 2. (Vö. p. 44., 3. jegyzet).

¹⁴ *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae*. Condidit Antonius BARTAL. Lipsiae-Budapestini 1901. p. 491. s.v. pigmentum.

¹⁵ ANONYMUS, Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Budapest 1975. (Ford. Pais Dezső: a hasonmáskiadás melléklete p. 79).

¹⁶ *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* . . . DuCange . . . Editio nova. Tom. VI. 1885. p. 316–7. s.v. pigmentum.

¹⁷ Uo. p. 317: „ . . . vulgari nomine pigmentum vocatur”.

¹⁸ Uo. p. 316.

¹⁹ Uo. p. 317.

²⁰ ERDÉLYI László, *Krónikáink magyarul*. Szeged 1943. p. 13.

- 4Reg. 20:13. Ezechias... ostendit... domum *aromatum* et aurum et argentum et *pigmenta* varia, *unquenta* quoque.
- (cf. Is. 39:2. Ezechias... ostendit... cellam *aromatum* et argenti et auri et *odoramentorum* et *unquenti*).
Esth. 2:12. Oleo ungerentur *myrrhino*... , *pigmentis* et *aromatibus* uterentur.
- Cant. 3:6. Quae est ista, quae ascendit per desertum, sicut virgula fumi ex *aromatibus myrrhae* et *thuris* et universi *pulveris pigmentarii*.
- Cant. 5:13. Genae illius sicut areolae *aromatum* consitae a *pigmentariis*. Labia eius lilia distillantia *myrrham* primam.
- Eecli. 24:20—22. Sicut *cinnamomum* et *balsamum aromatizans* odorem dedi, quasi *myrrha* electa dedi suavitatem odoris; et quasi *storax* et *galbanus* et ungula et gutta... , et... *balsamum*... odor meus. Ego quasi *terebinthus* extendi ramos meos.
- Marc. 16:1. Emerunt *aromata*, ut venientes ungerent Iesum.
- Ioan. 19:39—40. Venit... Nicodemus... ferens mixturam *myrrhae* et *aloes*... et ligaverunt illum (*sc. corpus Iesu*) linteis cum *aromatibus*.

A példákat ad infinitum lehetne szaporítani, de így is világosan látszódnak az *aroma-odorum-unguentum-pigmentum* szócsoport szoros összetartozása, jelentésfedése, ill. hogy melyik növényeket vagy ásványi anyagokat s azoknak milyen használati körét jelölték. Ezzel szemben a kifejezetten ételízésítésre használt fűszerfélék, mint pl. a *coriandrum*, *cyminum*, *mentha*, *anethum* mellett soha nem áll se az *aroma*, se a *pigmentum*.²² S idézzünk még egy jellemző adatot: a *pigmentumot* Isidorus is az *odorumenta*, ill. *unquenta (medicinalia)* fogalomkörébe vonja.²³

2. Miután elősoroltuk a Gesta-hely *pigmentumának* értelmezési kísérleteit s egyúttal számba vettük a szóba jöhető jelentésváltozatokat, vizsgáljuk meg, hogy az Exordia jelzett szöveghelyén pontosan mit jelent e szó. Nyilvánvaló ugyanis, hogy P. mester *pigmentuma* értelmezéséhez is az Exordia Scythica szövegéből kell kiindulnunk.

2.1.1. Mint ismeretes, az Exordia Scythica két fő változatban maradt ránk. A régebben ismert, a IX. v. X. századi Codex Florentinus Laurentianusban (L) található változatban a főtebb Anonymustól idézett részlettel párhuzamba állítható szöveg így hangzik:

„Nullum agrum exercent. Nullus celus inter eos furtus gravior. Nulla domus, nisi sola tentoria. Lacte et melle vescuntur. Vestem laneficie ignoti, sed pellis ferarum morenarum ad vestimenta utendo. Aurum et argentum nimis, sicut lapidis ibidem invenitur; et multa alia gemmarum diversitas et pigmentarum immensitas apud eos abundabilis. Nihil alienum concupiscent, quia omnis divitiarum copiosum est. Pecora et alimenta immensitas. Nullusque vitius inter Exitas est, sed solus Matrimonius”.²⁴

2.1.2. A másik változat a XI. századi Codex Bambergensis Exordia Scythica (B), mely néhány jellemző eltérést leszámítva, lényegében azonos egy XI/XII.

²¹ *Mittellateinisches Wörterbuch. II. Band.* Berlin 1969. col. 317. s.v. caryophyllum: „GLOSS. med. p. 15, 13 careofilum species pigmenti”.

²² A két csoport közötti egyetlen átfedés (Mk. 15:23 *myrrhatum vinum*) sem igazán vonható ide.

²³ *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX.* Recognovit W. M. LINDSAY. Oxonii 1911. (Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis). Liber IV, xii, 4 és IV, xi, 4.

²⁴ *Monumenta Germaniae Historica. Auctorum antiquissimorum tomus XI. Chronicorum minorum saec. IV. V. VI. VII. Vol. II.* Berolini 1894. Ed. E. Mommsen. p. 319.

századi vatikáni (P) és egy XIV. századi vatikán-urbinói (U) kódex szövegével. (Régen tisztázott tény, hogy P. mester szövege az utóbbihoz áll a legközelebb, de nem azonos vele.)²⁵ E kódex így írja le Szkítiát:

„*Et dicunt quidam, ut (quod U) aliquando fuisset gens 'sapiens et' (om. U) mansueta. Aetiam nec campos laborabant (-bat U) et nullum peccatum erat inter eos. Non habebant domos, sed tantum tendas (om. B). Lac et mel manducabant. Vestiti erant de pellibus ferarum. Aurum et argentum et gemmas sicut lapides habebant et pigmenta multa. Non concupiscebant aliena, quia omnes divites erant. Animalia et victualia multa habebant. Non erant fornicatores, sed solummodo suas habebant (uxores ins. U).*”²⁶

2.2. Mindkét esetben, ha a megfogalmazás itt-ott el is tér egymástól, az *aurum*, *argentum*, *gemmae* és *pigmenta* bőségét leíró mondat szerkezete azonos. A szövegösszefüggésből az is egyértelműen adódik, hogy a *pigmentum*nak az arannyal, ezüsttel, drágakövekkel azonos értékű dolgot kell jelentenie; kézenfekvő, hogy ez nem lehet 'festék', nem lehet — már csak a föntebb jelzett kronológiai okok miatt sem — 'fűszeres bor', a specializálódott 'bors' jelentés is későbbi, s talán más (dél-francia—hispan) nyelvterülethez is tartozott, így mindenképpen a 'fűszer' jelentést kell a *pigmentum*nak tulajdonítanunk, legyen az az ételek ízesítésére használt '*condimentum*', vagy még inkább: '*odoramentum*'. (A későbbiek alapján ez utóbbi jelentés felé hajlom — ha jogosult a szigorú megkülönböztetés.) Ez egyben azt is jelenti, hogy a Gesta-hely értelmezésekor is valószínűleg ebből a jelentésből kell kiindulni.

2.3. Mielőtt azonban P. mesterhez fordulnánk, később fölmerülő problémák megoldásához szükséges lépésnek látszik, hogy — némi kitérével ugyan — itt tisztázzunk néhány alapvető kérdést az Exordia Scythica változatainak egymáshoz, ill. Iustinushoz való viszonyával kapcsolatban.

2.3.1. Egyik változat sem egyszerűen szó szerinti Iustinus-idézet.²⁷ Iustinussal összehasonlítva, mind szerkezetben, mind megfogalmazásban számos kisebb-nagyobb átalakítás figyelhető meg a kusza, rettenetes grammatikájú, talán súlyosan romlott Exordia Scythica Laurentianában is — mely viszont elég közel áll Iustinushoz —, még inkább a jóval simább, de a Iustinus-szövegtől erősebben eltérő bambergi variánsokban. A szerkezetbeli módosítások nagy része azonban közös mindkét csoportban, sőt a számunkra most fontos szöveghely közvetlen környezetében teljes az azonosság; s a megfogalmazásban is szép számmal akadnak közös elemek. (Az eltérések és egyezések részletes bizonyítást nem is kívánó szemléltetésére párhuzamba állítottuk az Exordia Scythica-változatok, Iustinus és P. mester szövegét. Vö. Melléklet.) Így bizonyítást nem képzelhető el, hogy a két Exordia Scythica-csoport egymástól függetlenül jött volna létre. Mivel pedig a bambergi kódex grammatikailag jó, de Iustinustól távolabb álló szövegéből nem jöhetett létre a Laurentiana, s viszont, semmiképp nem képzelhető el, hogy a Laurentianához hasonló szövegből álljanak elő a másik csoport simán futó, voltaképp hibátlan

²⁵ FÖTTI József Lajos, „Góg és Mágóg”: ItK 23 (1913) p. 55. GYÖRFFY György, *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1948. p. 49–53.

²⁶ Kiadását 1. a 24. jegyzetben. Csak az U-kódex eltéréseit tüntetjük fel.

²⁷ *M. Iuniani Iustiniani Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi*. Post Fr. Ruehl iterum edidit Otto SEEL. Stuttgart 1972. p. 18–19.

Melléklet 28

Iustinus	Exordia Scythica (Laur.)	Exordia Scythica (Bamb.)	P.MAG.
Neque... agrum exercent...	Nullum agrum exercent.	... nec campos laborabant	... terram non laborabant
Nullum scelus	Nullus celus	et nullum peccatum	et fere nullum peccatum
apud eos furto gravius...	inter eos furto gravius.	erat inter eos.	erat inter eos.
Nec domus illis ulla...	Nulla domus,	Non habebant domos,	Non enim habebant domos
	nisi sola tentoria.	sed tantum (tendas).	artificio paratas,
	Lacte et melle vescuntur.	Lac et mel manducabant.	sed tantum temptoria de filtro parata.
Lanae his usus ac vestium ignotus et... pellibus... ferinis ac murinis	Vestem laneficie ignoti, sed pellis ferarum morenarum	Vestiti erant de pellibus ferarum.	Carnes et pisces et lac et mel manducabant et pigmenta multa habebant. Vestiti enim erant de pellibus zobolorum et aliarum ferarum.
utuntur...	ad vestimenta utendo.		
Aurum et argentum	Aurum et argentum nimis sicut lapidis	Aurum et argentum et gemmas sicut lapides habebant,	Aurum et argentum et gemmas habebant sicut lapides, quia in fluminibus eiusdem terre inveniebantur.
non perinde ac reliqui mortales adpetunt. ... nihil alienum concupi- scentibus.	ibidem invenitur; et multa alia gemmarum di- versitas et pigmentarum in- mensitas apud eos abundabilis.	et pigmenta multa.	
	Nihil alienum concupiscent.	Non concupiscebant aliena...	Non concupiscebant aliena...

mondatai, továbbá, nem valószínű az sem, hogy egymástól függetlenül keletkezve később hatottak egymásra, föltételezhető, hogy közös ősiük egy olyan Iustinus-kivonat, mely egészen közel állott az eredetihez, szinte csak tömörített változat volt, ill. néhány mondat fölcserelődött benne.²⁸ (E szerkezeti módosítások közül egy *tartalmilag* is lényegesnek tűnik, s erre hamarosan rá is térünk.)

E régebbi kivonat — „ős-Exordia Scythica” — föltételezésével jól értelmezhető a két fő változat egyezéseinek és eltéréseinek keletkezése: a Laurentiana hűbben követi az „ős-Exordia Scythicát”, de rengeteg szövegromlással vagy barbarizmussal maradt ránk jelenlegi alakjában; a „bambergi” csoport (Cod. Bamb., Vat., Vat.-Urb. és a P. mester használta ismeretlen kódex) feltételezhető közös őse — „ős-Exordia Scythica Bambergensia” — viszont alaposabban átformált szövegezésben közvetíti amazt. (A „bambergi” változatok kevés eltérést nem számítva lényegében azonosak, a köztük levő eltérések, elsősorban is a kölcsönös kihagyások viszont világosan arra mutatnak, hogy egyik változat sem megy közvetlenül vissza a másikra, s így az „ős-Exordia Scythica” és a „bambergi” variánsok között még legalább egy közvetítő szövegnek kell állnia, melyből aztán az utóbbiak származnak, s melyet „ős-Exordia Scythica Bambergensia”-nak neveztünk).

2.3.2. A kutatásban fölmerült a Iustinustól eltérő adatok, ill. kiegészítések eredetének kérdése. (Lényeges ez most számunkra is, mert a *pigmentum*os részlet egy a kiegészítések közül). Vajon nem önálló hagyományra támaszkodnak-e? Ez a Iustinustól független hagyomány azonosítható-e Pompeius Trogus elveszett művével, s így esetleg az Exordia Scythicát nem Iustinus, hanem Pompeius Trogus kivonatának kell-e tekintenünk? Mommsen cáfolta, hogy az eltérések (Cassiodoruson keresztül) Pompeius Trogusra mennének vissza.²⁹ Alfred Klotz a kiegészítéseket önkényeseknek tartja, szerinte a „szöveg nem vezet túl Iustinuson”.³⁰ Franz Rühl³¹ viszont, akinek véleményét voltaképp Otto Seel³² is magáévá tette, Cassiodorus Gót története közvetítésével Trogusban és egy az Aethicus Istricusszal szorosan összefüggő szövegben vélte megtalálni a kiegészítések forrását, mely egyben a *barbár* szkitákról rajzolt képet is közvetítette volna.

2.3.2.1. A kérdés részletes taglalása túl messzire vezetne tárgyunktól, s az egész középkori Szkitia-hagyomány kritikai felülvizsgálását igényelné. Itt most csak egyetlen mondatot vegyünk szemügyre. Az Exordia Scythica említett szerkezeti változtatásai közül a legfontosabb az, hogy Iustinus négy mondata fölcserelődött benne; az eredeti sorrend: — a legnagyobb bűn a szkiták szemében a lopás; majd ezt folytatva: — aranyat és ezüstöt nem kívánnak (1); tejet és mézet esznek (2); textíliák helyett vadbőrökbe öltöznek (3); majd mintegy összefoglalásul: — a másét nem kívánják, s ez a „*continentia morum*” a forrása „*iustitia*”-juknak. Iustinus szerint

²⁸ Az Exordia Scythica változatait és P.MAG. szövegét az egymásnak megfelelő tagok szerint tördelve, kihagyások nélkül adjuk, s velük párhuzamosan Iustinus szövegét kihagyásokkal és az előbbiek szövegével való párhuzamosság érdekében rendre fölcsereelve, egymástól elválasztott mondatokkal ill. mondatrészekkel.

²⁹ I. m. p. 310.

³⁰ PWRE XXI, col. 2312. s.v. Pompeius 142 (= Pompeius Trogus).

³¹ Idézi: Otto SEEL: In: Pompei Trogi Fragmenta. Collegit Otto SEEL. Lipsiae 1956. p. 41.

³² Uo. praef. p. XV.

tehát a más-tulajdona-nem-kívánásának az oka a szkítáknál a gazdagság nem-ismerése, pontosabban a róla való lemondás. Az Exordia Scythica összeállítója viszont nem csupán szerkezeti változtatást hajt végre, amennyiben az (1) mondatot a (3), az öltözködést jellemző mondat elé szúrja be; tartalmát is épp az ellenkezőjére változtatva nagy gazdagságról, aranyban, ezüstben, állatokban való bővelkedésről beszél, s ezzel indokolja a más tulajdona nem kívánását. Ez a fajta átszerkesztés és legalábbis ez a mondat tehát mindenkire másra inkább támaszkodhat, mint Pompeius Trogusra, ugyanis semmi indokát nem látni: ha a mesés gazdagságról szóló híradás lett volna Trogus eredetije, miért változtatott volna rajta Iustinus?

E változtatásokat egy, csak a „bambergi” variánsokban található mozzanat megfigyelésével kielégítően értelmezhetjük. Az idézett Szkítia-leírást ugyanis — némi eltéréssel — a „*Dicunt quidam, ut (quod) aliquando fuisset gens sapiens et mansueta*” mondattal vezetik be. A paradicsomi-kánaáni gazdagság ábrázolása után még az erkölcsi tisztaságot jellemzik, majd így zárják a szkíták bemutatását: „*Postea, ut dicunt quidam, ad tantam crudelitatem pervenit iam dicta gens, ut carnem humanam manducaret et sanguinem biberet.*” Nyilvánvaló, hogy az ős-Exordia Scythica Bambergensia s talán már az ős-Exordia Scythica szerzője a Iustinusnál talált szkíta-képet megpróbálta összeegyeztetni a szkítákról, azaz általában a vad nomád népekről alkotott, immár megváltozott képpel, mely a korban több más népleírásban is élt. Ismereteit egy szembeállítás (*aliquando — postea*) formájában hozza egymással összhangba; az ósállapot képét egészen mesésre színezi, míg az eldurvulást egyetlen szörnyűséggel jellemzi.

A kiegészítések forrását tehát a megváltozott szemléletet mutató középkori hagyományban kell keresnünk. Ezért bizonytalannak állíthatók párhuzamba azok a szövegek, melyek — bár hasonló mozzanatokat tartalmaznak — nem ebben a szemléletben íródtak; így nemigen gondolhatunk arra, hogy pl. közvetlenül Pomponius Mela leírásaihoz jutott volna hozzá az Exordia szerzője, jóllehet néhány — távoli — párhuzamot fölfedezni vélhetünk a két szöveg között.³³

Egy az Aethicus Istricus Cosmographiájához hasonló jellegű és tartalmú népleírás ismerete viszont nagyon is föltételezhető.³⁴ Az Exordia Scythica Laurentiana kuszaságban méltó párja, Aethicus, néhány szembeszökő párhuzamot kínál, mint pl. „*arena . . . in alequibus (sic!) locis aurum differt*”, vagy „*aromata nec pigmentum ad nullum opus visum*”. Talán egy ilyen műre támaszkodva ill. azzal polemizálva szerkeszti meg az Exordia Scythica Névtelenje a maga Iustinus-kivonatát. (Részben

³³ POMPONII MELAE *De Chorographia libri tres*. Ed. Gunnar RANSTRAND. Göteborg 1971. 2,1,10: „Agathyrsi ora artusque pingunt”; „Satachae auri argentine, maximarum pestium, ignari”.

³⁴ AETHICUS ISTRICUS, *Cosmographia* 3 (42) (p. 30. ed. H. WUTTKE 1854): „Herbarum copia. Silvis fecunda. Pecorum et iumentorum opulenta. Lac et mel plurimum gignit. Vitis illic incognita. vinum tamen non incognitum et oleum. Aromata nec pigmentum ad nullum opus visum, nec usui acceptum, arma bellica [gi]gnari et fabrorum fornacem industrii; mina enim ferri plurimum gignit. Flumina inrigua, arenaque in alequibus locis aurum differt.” 5 (67) (p. 67. ed. H. WUTTKE 1854): „Quarum multae sunt gentes sparsimque diffusae, e quibusque nonnullae portentuosae ac trucissimae carnibus humanis et eorum sanguine vivunt, plurimae etenim agrorum cultores existunt. Pecodum et armentorum, aequorum, bubulorum multitudine uberrima atque salubres. Sunt etiam et plures partes terrae inaccessibiles et inhabitabiles. In plerisque namque locis aurum probatissimum et gemmas pulcherrimas affluunt”.

pl. éppen az ellenkezőjét — „*ad nullum opus visum*” — állítja Aethicus annak, amit az Exordia Scythica közöl — „*multa habebant*” —). Kronológiailag sem állnak túl messze egymástól: az Exordiát általánosan a 7. századra datálják, Aethicust H. Berger 6—7. századnak véli.³⁵ Az „*aromata nec pigmentum*” párhuzam számunkra azért is különösen fontos, mert egy az Exordiával nagyjából azonos korban keletkezett szövegben mutatja e két szó szoros összetartozását, — ami a *pigmentum* jelentésmeghatározásában nem jelentéktelen szempont, s amelynek valószínű okára a következő pontban mutatunk rá, — még ha egyelőre nem is bizonyított, hogy éppen Aethicus Istricus lenne az Exordia Scythica egyik forrása.

2.3.2.2. Az a szemlélet, amely szerint a szkíták hajdani egyszerűsége nem a nomádok kemény, szigorú élete (vö. Iustinus), hanem a paradicsomi gazdagság és tisztaság, részben már meglehetett az ős-Exordia Scythicában, hisz az előbbieken vizsgált mondat helye és tartalma azonos mind a Laurentianában, mind a Bambergiensiában. Viszont, bár számolhatunk azzal is, hogy a Laurentiana esetleg hiányosan vagy kissé átalakítva közli a közös eredetit, mégis valószínűbb, hogy az ős-Bambergensia szerzője legalábbis új motívumokkal tovább erősített ezen a szemléleten. Egy sor jelét figyelhetjük meg ennek a tendenciának. Iustinus és a Laurentiana (tehát valószínűleg az ős-Exordia Scythica) szerint is semmi bűn nem volt a szkítáknál nagyobb, mint a lopás. A bambergi változatokban a mondatból teljesen elmarad az összehasonlítás, s így lesz: a szkítáknál semmi bűn nem volt. A „*lac et mel*” említése már bibliai felhangokat is megszólaltathat, s ezért a *vescuntur* fölcserélését a *manducabant*-ra talán nem értelmezzük túl, ha kifejezett bibliai nyelvi hatást gyanítunk — a Vulgatában ugyanis összehasonlíthatatlanul gyakoribb a *manducare* —. Még inkább föltételezhető e hatás az „*Aurum et argentum . . .*”-mal kezdődő mondatban. Figyeljük meg a következő Vulgata-helyeket:

3Reg. 10:25, 27. . . . *deferebant ei (sc. Salomoni) munera, vasa argentea et aurea, vestes et arma bellica, aromata quoque . . . Fecitque, ut tanta esset abundantia argenti in Ierusalem, quanta et lapidum . . .*
(cf. 2Par. 9:27. *Tantumque copiam praeberit argenti in Ierusalem quasi lapidum . . .*)

S az 1.2.4-ben már idézett hely:

4Reg. 20:13. *Ezechias . . . ostendit . . . domum aromatum et aurum et argentum et pigmenta varia . . .*
(cf. Is. 39:2).

Az arany, ezüst, drágakövek bőségének hasonlítása a kövekéhez: eléggé triviális dolog, s eredetét önmagában véve még nem kellene keresnünk más forrásban.³⁶ Viszont, egy sor Vulgata-helyből, s különösen a jeruzsálemi templom és kincstár leírásából úgy tűnik, hogy az *aurum, argentum, gemmae, (lapides), pigmenta* (és szinonímái) sok szállal egymáshoz kapcsolódva összefüggő szövevényt képeznek: egy rendszert, toposzt alkotnak. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a mesés gazdagság e bibliai toposzának hatását tételezzük föl az Exordia Scythicában, akár közvetlenül, akár közvetetten (egy az Aethicus Istricushoz hasonló vagy azzal azonos forrás révén).

³⁵ PWRE Erster Band. 1894. col. 698.

³⁶ Különösen nem úgy, ahogy azt Mészáros Ede teszi, aki az Exordia Scythicáról tudomást sem véve a hasonlatot Anonymus-inak tartja, s azt egyenesen a Vulgatából eredezteti: *Qua ratione Anonymus Hungaricus in conscribendis gestis suis Sacra Scriptura usus sit*. Quinqueecclesiis 1936. p. 15.

2.3.3. E kitérő végkövetkeztetéseként megállapíthatjuk, hogy a „*pigmenta multa habebant*” vagy ehhez hasonló kifejezés az *Exordia Scythica* minden fönmaradt variánsában azonos helyen, a szkíták gazdagságának a leírásához kapcsolódva található. Majdnem biztosnak tekinthetjük tehát, hogy a P. mester használta példány sem tért el ettől.

3. Mindezzel azonban korántsem tekinthetjük lezártnak a *pigmentum* jelentése meghatározását P. mester *Scythicájában*; mégpedig azért, mert a „*pigmenta multa habebant*” (valószínűleg) eredeti helyétől elválasztva áll előttünk: „*Carnes et pisces et lac et mel manducabant et pigmenta multa habebant. Vestiti enim erant...*”.

Mivel magyarázzuk ezt az eltérést?

3.1. A további lépéshez mindenekelőtt a kutatás két alapvető, megnyugtatóan tisztázott eredményére kell hivatkoznunk: **1.** Anonymus nem a feltételezett régi Gestából vette át az őshazának és a régi szittyáknak az *Exordia Scythica* alapján megrajzolt képét, hanem ő maga használta az eredetit, s nyilván minden változtatás az ő keze nyomát viseli magán. (Leszámítva természetesen azt a tényt, hogy nem autográfal van dolgunk. Ennek rovására azonban, valószínűleg, csak kisebb-nagyobb hibákat lehet írni, s nem pedig stiláris vagy tartalmi módosításokat).³⁷ **2.** Említettük már, hogy P. mester szövege a vatikán-urbinoi változathoz áll a legközelebb, de azzal sem egészen azonos.³⁸ A 2.3.3. pont alapján ezt a megállapítást azzal egészíthetjük ki, hogy bár végső soron nem lehet teljes bizonyossággal kizárni, hogy az idézett kifejezésnek Anonymus forrásában más volt a helye, valószínű, hogy Anonymus forrása ezen a ponton nem tért el a legközelebbi rokonaitól.

3.2. Esetek egész sorában látjuk: P. mester olyan tisztelettel bánik forrásaival, hogy csak itt-ott módosít rajtuk, elsősorban beszúrásokkal; e forrást idézve kétszer is változatlanul hagy egy olyan fordulatot, mely már az *Exordia Scythicában* is a „levegőben lógott” („*Scithe antiquiores populi*”, talán mert idézetnek tekinti, vagy esetleg ő is abszolút középfoknak értelmezi a jelzőt, mint fordítói: 'jó régi'). Joggal fölmerül a kérdés: hogyan értette P. mester az *Exordia* szövegét; vajon nem értelmezést, átértelmezést jelent-e már önmagában is az a tény, hogy más szövegvagy környezetbe helyez egy mondatot — ha tényleg az ő, nem pedig forrása változtatásáról van szó? Nem jelenti-e eljárása azt, hogy a *pigmentum* (esetleg 'aroma' vagy 'condimentum' jelentésében, de mindenféleképpen az értékük szerint csoportosított dolgok közül) átkerül az ételfélék közé, hogy ezzel a legjobb esetben is 'condimentum' legyen, sőt talán inkább 'vinum pigmentatum'?

3.3. P. mester szövegváltoztatásait megvizsgálva azonban kijelenthetjük, hogy csak apró — ugyan nagyon tudatos — változtatásokat tesz, s nem is annyira, vagy nem csak tartalmi módosításokról van szó, mint pl. a túl hihetetlenül hangzó „*nullum peccatum erat inter eos*” enyhítése a *fere* szócskával.

3.3.1. Sokkal inkább gondolhatunk a túlzottan lapidáris mondatok elsősorban stilisztikai szempontú bővítésére, kiegyensúlyozására, egymáshoz igazítására.

³⁷ GYÖRFFY György, i.m. pp. 51—52'. KRISTÓ Gyula, *Az Exordia Scythica, Regino és a magyar krónikák*: FilKözl XVI (1970) 106—115.

³⁸ Néhány hely éppen közelebb áll a Laur, szövegéhez (Bamb. *tendas*, Laur. *tentoria*, P.MAG. *temptoria*; Bamb. —, Laur. *invenitur*, P.MAG. *inveniebat*).

Ilyen kiegyensúlyozás és egyben tartalmi kiegészítés a „*Carnes et pisces*” betoldása a „*lac et mel*” elé, bizonyonnyal Regino alapján: „*Venatu ac piscatione victum cotidianum quaeritant*”.³⁹ Vagy a P. mester használta „bambergi” változatban minden bizonyonnyal nem szereplő *morenarum* (de vö. Laur.: „*pellis ferarum morenarum*”) beillesztése, nyilván szintén inkább Regino alapján („*ferinis ac murinis*”), mégpedig értelmezve: *zobolorum* alakban! Talán a legszebb példa, amint az eredeti „*Non habebant domos, sed tantum tendas* (recte: *tentoria*)” mondatot pontosítva egyben jelentékenyen ki is bővíti azt, s kiegészítése („*artificio paratas*” — „*de filtro parata*”) nyilván egészen tudatos, a P. mester stílusába illő szóismétlés, párhuzamos szerkesztés.

A mondatok egymás mellé szerkesztésére példaként említhetjük még az *enim* betoldását, lépten-nyomon, mégpedig nem okadó értelemben,⁴⁰ hanem *'autem'*, *'dè'* jelentésben.

3.3.2. Az anonymusi eljárást legsajátosabban éppen a „*pigmenta multa habebant*” kifejezéssel kapcsolatban ragadhatjuk meg. A kifejezés áthelyezését tehát stiláris okokkal magyarázzuk, és Anonymusnak tulajdonítjuk.

Az első fejezet kezdetén, Szkítia földrajzi határainak leírásából kikökenve — vagy inkább kilendülve —, az Exordia Scythica két motívumát is fölhasználva így ír P. mester: „(*Scythia*) *a tergo... habet flumen, quod dicitur Thanais*”, majd — Horváth János kifejezésével élve⁴¹ — erről asszociálja: „*cum paludibus magnis, ubi ultra modum habundanter inveniuntur zobolini ita, quod non solum nobiles et ignobiles vestiuntur inde, verum etiam bubulci et subbulci ac opiliones sua decorant vestimeta* (recte: *vestimenta*) *in terra illa*”. A gazdagság motívumához újabb asszociáció társul: „*Nam ibi habundat aurum et argentum et inveniuntur in fluminibus terre illius pretiosi lapides et gemme*.”⁴² Az Exordia Scythicát kiegészítő „*in fluminibus terre illius pretiosi lapides et gemme*” talán több, mint pusztán véletlen asszociáció; előreutalhat az Apafarkas-epizódra, sőt esetleg onnan szűrődött vissza ez a motívum. E két összekapcsolódó motívummal mindenesetre finoman azt jelezheti a Névtelen, hogy az elhagyott — paradicsomi — őshaza helyett ugyanolyan gazdag hazát találnak a szittyá-hun-magyarok: Erdélyországban...⁴³

A Horváth János által olyan érzékletesen jellemzett Repetitionsstil jegyében,⁴⁴ a második, gyakorlatilag az Exordia Scythicát idéző Szkítia-leírás „*Aurum et argentum et gemmas habebant sicut lapides*” motívumához érve P. mester újra, csekély változtatással betoldja a „*quia in fluminibus eiusdem terre inveniebantur*” mellékmondatot, mely után azonban már nincs helye egy tartalmilag „levegőben lógó”, stilisztikailag pedig itt használhatatlanul „lapos” „*et pigmenta multa habebant*”-nak. Ezután pedig nemigen képzelhető el jobb elhelyezés, mint a *mel* után, mert ahogy a *pigmenta* eredeti helyén az *aurum, argentum, gemmae* mellett értéke szerint

³⁹ Regino Prumiensis abbas, *Chronicon sive Annales ...* Ed. H. PERTZ. *Monumenta Germaniae Historica* I p. 600.

⁴⁰ A fordítók jobbára ilyen értelemben fordítják, vagy kihagyják e szót.

⁴¹ HORVÁTH JÁNOS, *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest 1954. p. 216.

⁴² P.MAG. 1 (p. 34).

⁴³ P.MAG. 25 (pp. 65–66).

⁴⁴ I.m. p. 207.

csoportosítva állott, így esetleg egy másik osztályozás szerint növényi-állati termékek közé kerül, s ráadásul, az előző, kissé rövid mondatot szerencsésen bővíti.

Megjegyezzük azt is, hogy bár nem autográf van a birtokunkban, mindenképp figyelembe kell venni, hogy a „*manducabant*” után álló pont, ha nem is jelenti új mondat kezdetét, bizonyos tagolást viszont jelezhet, csakúgy mint pl. a „*terram non laborabant*”-ot az „*et fere nullum peccatum erat inter eos*”-tól elválasztó pont.

3.4. A változtatás tehát nem föltétlenül jelenti azt, hogy P. mester táplálékkal vagy itallal kapcsolatos jelentést tulajdonított volna a forrásában talált *pigmentum*-nak. Egy 'fűszeres bor' jelentésnek nem csak az szólna ellene, hogy talán ez lenne az egyetlen, végső soron francia nyelvterületről származó szava a Gestának, amelyet — úgy mond — párizsi vagy orléans-i tanulmányai alatt ismert volna meg, hanem grammatikai érv is: e jelentésben csak *pigmentum multum* állhatna P. mesternél, hiszen a *multus*-t teljesen szabályosan használja singulare tantum mellett, igaz saját fogalmazású szövegében (P.MAG. 56 (p. 111): „*auro multo*”). Legföljebb tehát így lehetne értelmezni a többes számot: „sokféle fűszeres boruk volt”(!?)

4. Egy sokkal lényegibb, már általános érvényű szempont döntheti el igazán a kérdést. Egy szó jelentésének meghatározásakor nem lehet kritikátlanul, hazard módon átvenni jelentésmegadásokat más szótárak bármennyire is tetszetős megoldásaiból, különösen, ha azok nyelvi anyaga igen eltérő területekről származik. Mindig tekintettel kell lennünk a szerzők nyelvét elsősorban meghatározó műveltségre, a körre, melynek műveiket szánják. Egy klerikus műveltségű szerző — s mi más lenne e korban egy gestaíró notarius — nyelvezetének végső soron a latin Biblia az egyik legdöntőbb forrása,⁴⁵ — akár közvetlenül, akár a liturgia közvetítésével, s főntebb (1.2.4.) már jeleztük a Vulgata egyértelmű szóhasználatát: *pigmentum* = 'odoramentum', néha 'unquentum', de soha nem 'condimentum'.

4.1. A *pigmentum* másik — és egyben eleddig utolsó — középkori előfordulása szintén ebbe az irányba mutat. Liliomos hercegünk, Szent Imre XIV. századra datált verses officiuma *Ave, flos nobilium* kezdetű Magnificat-antifónájának egy részlete így hangzik: „*Salve, spes humilium,| sydus sine macula,| lucerna fidelium,| rubens mundi rosula,| valle candens lilium,| pigmentorum cellula*”.⁴⁶

Garmadával idézhetnénk azokat a párhuzamos helyeket, amelyek a metaforasor kiindulópontjául szolgálhattak; a „*valle candens lilium*”-hoz:

Cant. 2:1. *Ego flos campi, et lilium convallium.*

Egy következő Canticum-hely már a „*pigmentorum cellula*”-hoz vezet át:

Cant. 5:13. *Genae illius sicut areolae aromatum consitae a pigmentariis. Labia eius lilia distillantia myrrham primam.*

⁴⁵ Ezzel természetesen nem gondoljuk azt, hogy jóserint egyetlen (mégoly fontos) műből, legyen az a Vulgata vagy a benedeki Regula, levezethető egy-egy mű, műfaj stb. szókincese. mint azt a kutatástörténetben nem egyszer vélték. Sőt, a Vulgata használatában is a liturgia által leginkább forgatott részek ill. nyelvi fordulatok jöhetnek legelőször számításba.

⁴⁶ DANKÓ, *Hymn.* p. 229.

S kapcsoljuk ide a már többször idézett jeruzsálemi kincstár leírását:

Is. 39:2. *Ostendit eis cellam aromatum . . . et odoramentorum et unguenti . . .*

párhuzamos helyével együtt:

4Reg. 20:13. *Ostendit eis domum aromatum . . . et pigmenta varia, unguenta quoque!*

Sőt, az egész metafora-sornak van egy meglepő sorrendi egyezést mutató párhuzama:

Eccli. 50:6—8. Quasi *stella* matutina in medio nebulae,
et quasi luna plena, in diebus suis *lucet*;
et quasi sol refulgens, sic ille effulsit in templo Dei.
Quasi arcus refulgens inter nebulas gloriae.
et quasi flos *rosarum* in diebus vernis,
et quasi *lilia*, quae sunt in transitu aquae,
et quasi *thus* redolens in diebus aestatis.
(A laudatio Simonnak, Onias fiának, a főpapnak szól).

Nem kockáztatnám meg, hogy pontosan ezekből a helyekből „ollózták” volna „össze” a versrészletet, de a párhuzamok önmagukért beszélnek: a „*valle candens lilium*”-hoz egy másik Cantica Canticorum-versből asszociálódhatik, az Ecclesiasticus-hely párhuzamával megerősítve, a *pigmenta*, s ez egykönnyen léphet szinonimája, az *aromata* helyére a *cella aromatum* szerkezetben (Is. 39:2).⁴⁷ Az sem lehetetlen, hogy a *lilium convallium* szerkezetet Szentviktori Ádám XII. századi *Salve, Mater Salvatoris* kezdetű Szűz Mária-szekvenciája közvetítette,⁴⁸ csakúgy, mint a *pigmentorum cellulához* is föltűnő párhuzamot kínál e szekvencia két sora: „*Cella, custos unguentorum, | cella pigmentaria*”! (Ugyane vers „*vas electum . . . | vas caelestis gratiae | . . . | vas insigne*” szerkezetei bukkannak föl a *Regis regum civis, ave* kezdetű magyarországi Szent László-himnuszban is).⁴⁹

S talán így lett, ilyesféleképp, a jeruzsálemi király büszkén mutogatott „illatszer-kincsesházából” Szent István király kincse-reménységének jelzője az „illatszeres szelence” . . .

4.2. Nem Imre herceg az egyetlen árpádházi szent, akit ilyesféle, a Cantica Canticumból és az Ecclesiasticusból merített hasonlattal illetnek középkori szerzőink. A XIV. századi krónikakompozíció így szól Szent László királyról: „At rex Ladizlaus in ampliora semper se extendens et de virtute in virtutem proficiens quasi virgula fumi ascendens ex aromatibus mire (*sic*) et thuris et universi pulveris pigmentarii (Cant. 3,6), qui non solum in Hungariam, sed etiam in universa regna Christianitatis respersit suavitatis odorem.”⁵⁰ A számos ótestamentumi előfor-

⁴⁷ Hasonló szerkezetet találunk a XV. századi *Florens Yesse regula* kezdetű Mária-szekvenciában: „*domus aromatica*” (In: DANKÓ *Hymn.* p. 299).

⁴⁸ DREVES-BLUME. *Ein Jahrtausend Lateinischer Hymnendichtung*, 1 p. 269.

⁴⁹ MEZEY László, *Athleta Patriae, Szent László legkorábbi irodalmi ábrázolásának alakulása*. In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk. MEZEY László. Bp. 1980. p. 45.

⁵⁰ *Chron. saec. XIV. (S)* 139 (p. 416).

dulásból a *suavitatis odor* és a *suavitas odoris* szerkezetekben idézzük az egészen pontosan megfelelő és nagyon jellemző Ecclesiasticus-helyeket: 39:18, ill. 35:8; 24:20 („*quasi myrrha dedi suavitatem odoris*”); 38:7 („*unquentarius faciet pigmenta suavitatis*”)! Ez utóbbi locus egészen világosan mutatja, hogy miként kapcsolódhatik össze a szövegben idézett Cant. 3:6 a sok párhuzamba állítható Ecclesiasticus-hellyel, s hogy mennyire összetartoznak a Vulgata egymástól távolinak tűnő részeiben elszórt „elemek”.

5. A gondolatmenet számos bizonytalan pontja ellenére úgy véljük, hogy az Exordia Scythica *pigmenta* szavát P. mester 'odoramentum' — 'fűszer, illatos anyag'-jelentésben ismerte és használta föl Gestájában, s számíthatott arra, hogy e ritka szót olvasói is így értelmezik.

A fentebbiek alapján tehát a következőképpen szerkesztjük meg a MKLSz szócikkét:

pigmentum, -i n. *aroma, odoramentum* — *fűszer (mint illatszer)*.

Carnes et pisces et lac et mel manducabant *Scythae* et pigmenta multa habebant... Aurum et argentum et gemmas habebant sicut lapides, quia in fluminibus eiusdem terre inveniebantur (cf. *Exordia Scythica, cod. Bamb. ed. Mommsen 1894, p. 319*: Lac et mel manducabant... Aurum et argentum et gemmas sicut lapides habebant et pigmenta multa): P.MAG. I (p. 36). Salve, spes humilium,/sydus sine macula,/ lucerna fidelium,/ rubens mundi rosula,/ valle candens lilium,/ pigmentorum cellula: XIV Dankó, *Hymn.* p. 229. — [2]

DÉRI. BALÁZS

„... et pigmenta multa habebant”

Remarques à quelques questions des sources du maître P.

C'est à propos d'une expression d'Anonymus — du maître P. — auteur anonyme de Gesta Hungarorum médiéval („pigmentum”) que l'étude expose des résultats nouveaux en connexion avec les sources du maître P. L'auteur veut servir la meilleure compréhension du texte par la détermination exacte du mot et en faisant le tour du lieu de texte. En dernière analyse, en utilisant les méthodes employées, il prépare, pour le Dictionnaire de la Latinité Médiévale de Hongrie en train d'élaboration, l'article „pigmentum”, et il établit des leçons générales pour l'élaboration des dictionnaires.